

HALİFE ABDÜLMECİD EFENDİ

Zamanın Ruhunun Peşinde
Bir Hanedan Mensubu

LALE UÇAN

TARİH

HALİFE ABDÜLMECİD EFENDİ

Zamanın Ruhunun Peşinde
Bir Hanedan Mensubu

LALE UÇAN

LALE UÇAN

İstanbul doğumlu Lale Uçan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun olduktan sonra yüksek lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde tamamladı. Bu süreçte, *Ottoman Kırklareli and its Hinterland in the 19th Century* başlıklı tezi hazırladı. 2008 yılında, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Basında Kadın Öncüler, İstanbul*, (Güldane Çolak'la birlikte) başlıklı eseri kaleme aldı. 2011 yılında doktora eğitimine, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda başladı. 2019 yılında, *Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Hayatı: Şehzâdelik, Veliâhtlık ve Halifelik Yılları* isimli doktora tezini tamamladı. Halen Dr. Öğretim Üyesi olarak Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde görev yapmaktadır. Osmanlı sosyal-beşerî ilimler, Osmanlı müesseseleri-medeniyeti, Osmanlı kültür tarihi, Osmanlı'da kadın ve çocuk konularında araştırmalarına devam etmektedir.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ / 7

KISALTMALAR / 11

GİRİŞ / 13

Çalışmanın Kapsamı ve Kaynaklar Üzerine / 13

BÖLÜM 1

DOĞUMU VE ŞEHZÂDELİK YILLARI (1868-1918) / 27

Şehzâde Abdülmecid Efendi'nin Doğumu / 27

Şehzâdenin Annesi Hayrânîdil Kadınefendi / 30

Abdülmecid Efendi'nin Kardeşleri / 32

Sünneti / 34

Şehzâde Odası / 36

Abdülmecid Efendi'nin Eğitim Ortamı / 37

Abdülmecid Efendi'nin Hizmetinde Çalışanlar / 43

Şehzâdeye Yapılan Masraflar / 46

Şehzâde Abdülmecid Efendi'nin Dairesinin Mali Yönü / 49

Şehzâdenin Harcamaları / 51

Şehzâde Abdülmecid Efendi'nin Yaşam Alanları / 52

Şehzâde Abdülmecid Efendi'nin Protokoldeki Yeri:

Merasimler, Ziyaretler ve Ziyafetler / 59

BÖLÜM 2

SON VELİAHT ABDÜLMECİD EFENDİ (1918-1922) / 67

Sultan Vahideddin'in Tahta Çıkışı ve

Abdülmecid Efendi'nin Velihtlığa Geçişi / 67

Padişah ve Veliht İlişkisi / 71

Velihtlık Konumu / 76

Velihtın Osmanlı Protokolündeki Yeri: Ramazan Ayı Ziyaretleri ve

Muâyede Merasimleri / 76

Hânedan Meclisi ve Abdülmecid Efendi / 91

Veliht Dairesi ve Abdülmecid Efendi / 92

Veliht Abdülmecid Döneminde Mekan ve İdari Teşkilat / 93

Velihtın Resmi Ziyaretçileri ve Ziyaretleri / 103

BÖLÜM 3

HALİFE ABDÜLMECİD EFENDİ'NİN DOLMABAHÇE SARAYI

GÜNLERİ (1922-1924) / 107

Veliaht Abdülmecid Efendi'nin Halifelik Makamına Getirilişi / 107

Yeni Halifenin Konumu: Halifelik Döneminde Abdülmecid Efendi'ye

Uygulanan Protokol / 117

Halife Abdülmecid Efendi İçin Çalışanlar / 133

Halife Abdülmecid Efendi'nin Haremindeki Görevliler / 141

Halifelik Kurumuna Hizmet Eden Birimler / 146

Halife ve Sarayın Mali Durumu / 150

BÖLÜM 4

SON HALİFE ABDÜLMECİD EFENDİ VE SANAT HAYATI / 157

Sultan Abdülaziz'in Oğlu Olmak / 157

Abdülmecid Efendi'nin Sanatçı Yönü / 163

Abdülmecid Efendi'nin

Kütüphâne Olarak Kullanmış Olduğu Mekanlar / 186

Abdülmecid Efendi ve Sanat Muhiti / 200

Abdülmecid Efendi'nin Sanat Alanında Faaliyet Gösteren Atölyelere-
Cemiyetlere ve Okullara Desteği / 210

Abdülmecid Efendi ve Okullar / 222

BÖLÜM 5

ABDÜLMECİD EFENDİ'NİN ŞAHSİYETİ-HUSÛSİ HAYATINDAN KESİTLER VE SARAYDAN AYRILIŞ / 229

Abdülmecid Efendi'nin Fiziksel ve Kişisel Özellikleri / 229

Sanatçı Bakış Açısı / 237

Eğitime ve Eğitimcilere Vermiş Olduğu Değer / 243

Abdülmecid Efendi'nin Husûsî İlişkilerine Bakış / 248

Abdülmecid Efendi'nin Ailesi / 251

Halifeliğin Sona Ermesi ve Dolmabahçe Sarayı'na Veda / 264

Sürgün Yılları ve Vefatı / 272

SONUÇ / 279

EKLER / 287

ALBÜM / 289

KAYNAKÇA / 305

DİZİN /321

SUNUŞ

Sultan II. Mahmud'un padişahlığının peşi sıra tahta geçen iki oğlu, Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz ve onların iktidar olan evlatları sonrasında, Osmanlı hânedanı tarih sahnesinden çekilecektir. Önemli bir zaman dilimi olarak değerlendirilen bu son perde, Mecîdiler ve Azîziler arasında geçer. Ailenin padişah sıfatını kullanmayan, halife unvanıyla vazifesini yerine getirmiş olan son mensubu ise Abdülmecid Efendi'dir. Kitabımız, *Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Hayatı-Şehzâdelik-Veliahtlık ve Halifelik Yılları* isimli doktora tezime dayanmaktadır. Çalışma, tezime sadık kalarak birtakım eklemeler ve düzenlemelerle kitaba dönüşmüştür.

Ondokuzuncu yüzyılın son demlerine gelindiğinde artık Şehzâde Abdülmecid Efendi'nin yaşadığı saray; Suriçi, Meşihat'ın mekanı Süleymaniye, ticari hayatın sürdüğü Kapalıçarşı'yla çevrelenmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi olarak görülen Topkapı Sarayı değildir.¹ Dolmabahçe Sarayı'nın inşasıyla *devletin evi saray* Beşiktaş'a taşınınca, devlet düzeninden sosyal yaşama yenileşme zihniyeti kendisini hissettirmiştir.² Bu süreçte değişen dünyanın etkileri, Dolmabahçe Sarayı'nda yaşayanlara da sirayet etmiştir. Kitapta Abdülmecid Efendi'nin hayatı, bir bütünlük içerisinde ele alınırken Osmanlı tahtının son veliahtı ve son halifesi unvanlarına sahip Abdülmecid Efendi'nin saray hayatının açığa çıkarılması hedeflenmiştir.

Üzerinde karabulut dolaşan dünya, mücadelenin içine çekilmektedir. Trablusgarp Savaşı'nın sonrasında patlak veren Balkan Savaşlarını I. Dünya Savaşı izler. Osmanlı İmparatorluğu Almanya ile müttefik olarak I. Dünya Savaşı'na girer. V. Mehmed Reşad'ın vefatı ve yerine VI. Mehmed Vahideddin'in geçmesiyle resmi unvanını alan Abdülmecid Efendi artık veliahttır. 31 Ekim 1918 itibariyle Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanınca İtilaf Devletleri'nin donanması boğazlardan geçerek 3 Kasım'da İstanbul'a ulaşır. Paris Barış Konferansı'nda İtilaf Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu

1 Deniz Esemeli, "Tanzimatın Sarayı Dolmabahçe", *Milli Saraylar: Kültür Sanat Tarih Dergisi*, 1 (1999), s. 48.

2 *Dolmabahçe Sarayı: 150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu I-II 23-26 Kasım 2006*, ed. Kemal Kahraman, (İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2007), s. 96.

paylaşmanın telaşı içindedirler. Diğer taraftan Anadolu'da başlayan ulusal direniş hareketi hız kazanır. 23 Nisan 1920'de TBMM açılır ve Mustafa Kemal Paşa başkan seçilir. İstanbul'un işgal yılları ve kurtuluşu önemli bir dönemeçtir.³ Dolayısıyla, bu olayların Dolmabahçe Sarayı üzerine tesirleri göz önünde bulundurularak konuya yaklaşılmıştır.

Kitapta, Halife Abdülmecid Efendi'nin siyasi yaşantısının ötesinde gündelik hayatı, Dolmabahçe Saray teşkilatı ile ilişkilendirilmiştir. Şehzâdeliğinden halifelik yıllarına kadrolar ve bu süreçte kimlerin ona hizmet ettiğinin tespit edilmesi, saray teşkilatının anlaşılmasına katkı sağlayacak bilgilerdir. Çalışmada Abdülmecid Efendi'nin eğitimi, arkadaşları, dostları, okuduğu eserler ortaya çıkarılırken kurmuş olduğu ilişki ağı kültürel ve çevresel dinamikler çözümlenerek ele alınmıştır. Abdülmecid Efendi kendisine bir taraftan *sannat muhiti* oluştururken, o çevre kendisini dönüştürmüştür. Bu sebeptendir ki, çalışmamız zamanın dinamikleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Ressam Abdülmecid Efendi'nin müzik ve hat sanatına olan ilgisine bu bağlamda bakılmıştır. Konuyla ilgili arşiv malzemelerinden, birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanarak bir çalışma disiplini planlanmıştır.

Konu seçimiyle birlikte tezin şekillenme aşamasından, çalışma bitirilirken o en son dokunuşuna kadar her safhasında yanımda olan danışmanım ve kıymetli hocam sayın Prof. Dr. Arzu Terzi'ye müteşekkirim. Tez jürimde yakın ilgisinden dolayı Prof. Dr. Zeynep Tarım'a ve samimiyeti ile gerekli kolaylığı sağlamasından dolayı Prof. Dr. Mehmet Canatar'a teşekkür ediyorum. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nde bana sağlanmış olan çalışma ortamı için Prof. Dr. Fahameddin Başar başta olmak üzere hocalarıma ve çalışma arkadaşlarıma teşekkür ederim. Olaylara çeşitli açılardan yaklaşmama katkı saylayan Dr. Öğr. Üyesi Emine Tonta Ak'a teşekkür ederim. Dolmabahçe Sarayı Koleksiyonu'ndan istifade edebilmem için yapmış olduğu yardımları ve tavsiyeleri ile Prof. Dr. Ali Akyıldız'a teşekkür sunarım. Özellikle geniş yüreği ile hiçbir zaman yardımını esirgemeyen Prof. Dr. Kemal Yavuz'a, bu satırlar arasında teşekkür etmek bana büyük mutluluk veriyor. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Osmanlı Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi Anabilim Dalı'nda Arş. Gör. Sinem Serin'e okuyarak teze yapmış olduğu katkıdan dolayı teşekkür ederim. Yine bu süreçte bölüm okumalarımda yardımını esirgemeyen Doç. Dr. Cengiz Fedakar'ın ismini zikrederek teşekkürlerimi sunarım. Prof. Dr. Esra Macaroğlu'nun cesaretlendirmeleri ve manevi desteği benim için kıymetlidir.

3 John Freely, *Saltanat Şehri İstanbul*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s. 320-326.

Cumhurbaşkanlığı Külliyesi Kütüphâne ve Yayın Müdürü Ayhan Tuğlu'ya, Öğr. Gör. Talip Mert'e ve Sinan Kunalp'e, konu ile alakalı her türlü paylaşımlarından ve bilgilendirmelerinden dolayı teşekkür ederim. Doktora öğrenciliğimin Ocak 2014-Şubat 2015 tarihleri arasında burs vererek beni destekleyen Türk Petrol Vakfı'na hassaten teşekkür ederim. Çalışmalarımı sürdürdüğüm dönemde Milli Saraylar Müzecilik ve Tanıtım Başkan Yardımcısı Dr. Halil İbrahim Erbay'a Dolmabahçe Sarayı Abdülmecid Efendi Kütüphânesi'nden ve koleksiyonlarından istifade etmeme yardımcı olduğu için teşekkür ederim. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi çalışanlarına güler yüzleri ve işlerimizi kolaylaştırmaya yönelik her türlü destekleri için teşekkür ederim. Bu süreçte bizlere yardımcı olan Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphânesi çalışanlarına teşekkürlerimi borç bilirim. Aynı şekilde, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphâne ve Müzeler Müdürlüğü Taksim Atatürk Kitaplığı, Beyazıt Devlet Kitaplığı, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphânesi, Boğaziçi Üniversitesi ve Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Kütüphâne çalışanlarına teşekkür ederim. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Aşyan Müzesi Yöneticisi Ata Yersu'ya bilgilendirmeleri ve göstermiş olduğu hassasiyet için özellikle teşekkür ederim.

Koç Vakfı yetkililerine Abdülmecid Efendi'nin hayatında önemli bir yeri olan Abdülmecid Efendi Köşkü'nü gezmemde bana sağlamış oldukları kolaylık ve akademik çalışmaya göstermiş oldukları saygı dolayısıyla teşekkürlerimi sunmaktayım. Kitabın basılabilmesi için gayretlerini esirgemeyen Timaş Akademi editörü Selim Ahmetoğlu ve Timaş Yayınları editörü Zeynep Berktaş'a teşekkür ederim.

Nihai olarak hayatım boyunca bana desteklerini esirgemeyen aileme minnettarım. Şüphesiz en kıymetli varlığım olan aileme minnettarlığımı ifade etmem çok zor. Benim için onların özverileri her türlü takdirin ötesindedir. Onlara olan borcumu asla ödeyemem.

Lale UÇAN

İstanbul/ Bebek, Eylül 2021

KISALTMALAR

BCA.:	Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi
bkz. :	bakınız
BOA.:	Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
c.:	cilt
C.:	Cemâziyelâhır
Ca.:	Cemâziyelevvel
çev.:	çeviren
der.:	derleyen
haz.:	hazırlayan
DİA.:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.:	editör
Env. No:	Envanter numarası
FEA.:	Ekrem Akömer Koleksiyonu
FSN. :	Salih Kerâmet Nigâr Koleksiyonu
FNO. :	Neslişâh Osmanoğlu Koleksiyonu
FZE. :	Ziyad Ebuzziya Koleksiyonu
IRCICA:	İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
L.:	Şevvâl
M.:	Muharrem
MS.:	Milli Saraylar
MSFK.:	Milli Saraylar Fotoğraf Koleksiyonu
MSTK.:	Milli Saraylar Tablo Koleksiyonu
N.:	Ramazan
No .:	numara
R.:	Rebîülâhır
RA.:	Rebîülevvel
s.:	sayfa sayısı

S.:	Safer
Ş.:	Şâban
TT.:	Taha Toros Arşivi
TTK.:	Türk Tarih Kurumu
t.y.:	Tarih yok
yay. haz.:	yayına hazırlayan
Z.:	Zilhicce
ZA.:	Zilkade

GİRİŞ

Çalışmanın Kapsamı ve Kaynaklar Üzerine

Konu, Yöntem ve Plan

Halife Abdülmecid Efendi: Zamanın Ruhunun Peşinde Bir Hanedan Üyesi isimli kitabımızda, Abdülmecid Efendi'nin çocukluğundan halifelik yıllarına kadar olan hayatı ele alınmıştır. Mutlakiyet, meşrutiyet ve cumhuriyet rejimlerine tanıklık eden Abdülmecid Efendi, değişimlerin sembolü olarak görülen Dolmabahçe Sarayı'nda yaşamıştır. İstanbul'da artık, zamanın ruhuna uygun mekansal değişimler dikkat çekmektedir. Yerleşim, Dolmabahçe Sarayı'nı çevreleyen Beyoğlu, Beşiktaş ve Yıldız'a doğru yayılmaya başlamıştır. Saray da artık muhtemeldir ki değişen dünyanın bir parçasıdır¹ ve yaşam alanlarından ilişkili olduğu semtlere kadar farklı bir yüzyılın ürünüdür. Çalışmanın kurgusunda çıkış noktası olarak gördüğümüz bu gelişmeler göz önünde bulundurulmuştur.

Halife Abdülmecid Efendi hakkında tezler, bilimsel makaleler ve kitaplar yayınlanmışsa da çalışmalar özellikle onun halifelik yılları ve siyasi yaşantısı üzerinden aktarılmıştır.² Bu kitap, Şehzâde Abdülmecid Efendi'den Halife Abdülmecid Efendi'nin hayatına gündelik yaşantısından izler takip edilerek hazırlanmıştır. Doğumu, çocukluğu, almış olduğu eğitim, sanatçı yönü, ilgi alanları, okudukları, arkadaşları, onu çevreleyen muhit ve ailesi ile birlikte bir Abdülmecid Efendi portresi çizilmiştir. Eserde son dönem saray teşkilatı üzerinde durulurken, halifenin sarayının düzeni ve işleyişi ortaya çıkarılmıştır. Son Veliaht ve Halife Abdülmecid Efendi'nin saray protokolündeki konumu, çalışma ortamı, misafirleri, katılmış olduğu merasimlerden ziyaretlere faaliyetleri, sarayın yaşantısıyla ilişkilendirilerek bir bütünlük içinde ele alınmıştır. Bu yönüyle kitabın önemli bir boşluğu dolduracağını düşünmekteyiz.

1 İlber Ortaylı, "19. Yüzyılda Osmanlı Saraylarının Geçirdiği Değişim", *Milli Saraylar: Kültür-Sanat-Tarih Dergisi*, 1 (1999), s.14-25.

2 Halife Abdülmecid Efendi'nin siyasi yaşamıyla ilgili mevzû kitaba dahil edilmemiştir.

Padişah'tan bürokrata, tüccardan dervişe, kadından erkeğe Osmanlı toplumunda kişilerin hayat hikâyeleri tarihçiler için kıymetli bir sahadır.³ Biyografi yazımında özneye, özele ve bireye dönüşen bir yapı söz konusudur. Biyografik eserler, birey yaşamlarının daha nitelikli görülmesine katkı sağladığı gibi, isimlerin yaşam derinliklerine uzanılmasına da yardımcı olur. Çoğu zaman gündelik hayatla alakalı veriyi zenginleştiren biyografi, bireyi de aşarak kültürel ve sosyal çevrenin irdelenmesine katkı sağlar.⁴ İlber Ortaylı biyografinin bir *terceme-i hâl* olmadığına vurgu yaparken, sadece bir tarihsel dönemi açıklamak için izah edilen yapının da unsuru olmadığını söyler. Tarih yazımının biyografi için verimli bir alt yapı oluşturmasını, biyografik malzemenin zaman faktörüyle birlikte kullanılmasıyla ilişkilendirir.⁵

Biyografi yazmanın zorluklarının başında veballi bir iş olması gelmektedir. Bir hayatın tek bir şekilde ifade edilmesi, *ruhun tek bir kalıpta dondurulması gibidir*.⁶ Yine ele alınan şahsın ilişkili olduğu hadiseler ile biyografi arasındaki dengeyi koruması, bu alanda öncelikli sorunlar arasındadır. Bir başka ifadeyle, hadiselerin biyografinin önüne geçmeden değerlendirilmesi gerekir. Biyografi *bir hayat serüveninin inşa edilmesidir*. Bu serüvene eşlik edilirken, kişinin ve yaşadığı muhitin çözümlenmesine ve ortaya çıkan resmin olduğu gibi *bilim ahlâkıyla* aktarılmasına gayret edilmelidir. Bu çerçevede ele alınan isme mesafe ile bakılırken, kişiye nefretle ya da koruma içgüdüsü ile yaklaşılmasının altı çizilmelidir. Kişinin içinde bulunduğu zamanın birey üzerinden kurgulanması, biyografik olarak ele alınan çalışmanın başarılı olmasına katkı sağlayacaktır.⁷ Biyografik disiplin üzerine inşa edilen çalışmamız sadece kronolojik olarak ilerlememiş, Abdülmecid Efendi merkeze alınarak sürecin dönemsel etkileri kendi içinde temalarla değerlendirilmiştir. Kitap, yukarıda ifade etmeye çalıştığımız yaklaşımla giriş ve sonuç hariç beş bölümden oluşmuştur. Kitabın giriş kısmında kaynaklardan bahsedilirken özellikle kullanılmış olan belgelerin içerikleri hakkında malumat verilmiş, konu ile alakalı eserlerin çalışma için taşıdıkları önem vurgulanmıştır.

3 Derin Terzioğlu, “Tarihi İnsanla Yazmak: Bir Tarih Anlatı Türü Olarak Biyografi ve Osmanlı Tarihçiliği”, *Cogito*, 29 (2001), s. 285-296.

4 Simone Lässig, v.dğr., *Otur Baştan Yaz Beni*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), s. 29-59.

5 İlber Ortaylı “Türk Tarihçiliğinde Biyografi İnşası ve Biyografik Malzeme Sorunsalı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar”, *I. Uluslararası Tarih Kongresi 24-26 Mayıs 1993*, (Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), s. 50-62.

6 Abdülhamit Kırmızı, v.dğr., *Otur Baştan Yaz Beni*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), s. 11-27.

7 Ali Akyıldız, “İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları*, 50 (2017), s. 219-242.

Birinci bölümde, Abdülmecid Efendi'nin 50 sene gibi uzun bir zaman sürmüş olan şehzâdelik yılları değerlendirilmiştir. Öncelikle Şehzâde Abdülmecid Efendi'nin doğum hazırlıkları ve bu minvalde gerçekleştirilmiş olan organizasyonlar üzerinde durulmuştur. Peşi sıra, sarayda şehzâdeler için tertip edilmiş olan törenler arasında sayabileceğimiz sünnet merasimi ele alınmıştır. Sonrasında yakın çevresi, annesi-kardeşleri ve hizmetinde çalışanlar hakkında malumat verilmiştir. Şehzâde Abdülmecid Efendi'nin hayata bakış açısının şekillenmesinde ona katkı sağladığını düşündüğümüz eğitim süreci ortaya çıkarılmıştır. Abdülmecid Efendi'nin şehzâdelik döneminde eğitim aldığı hocalarını bilmemiz onun zihinsel altyapısını oluşturan zemini de tespit etmemize yardımcı olacaktır. Abdülmecid Efendi'nin şehzâdelik yıllarında ikâmet etmiş olduğu mekanların yanı sıra harcamaları aktarılmıştır. Şehzâde Abdülmecid Efendi'nin bu çevre ile birlikte ele alınması, onun bir nevi sosyalleşme alanı olarak gördüğümüz ortamını anlamamıza katkı sağlayacaktır. Birinci bölüm, Abdülmecid Efendi'nin şehzâdelik yıllarında iştirak etmiş olduğu merasimlerle bitirilmiştir.

Osmanlı tahtının son veliahtı Abdülmecid Efendi'nin Dolmabahçe Sarayı günleri, kitabın ikinci bölümünde anlatılmıştır. Bu dönem, VI. Mehmed Vahideddin'in tahta çıkışı ile başlamıştır. Abdülmecid Efendi, 1918-1922 yılları arasında veliaht unvanıyla Osmanlı sarayında ikinci adamdır. İstanbul'un işgal yıllarında bu makama gelen Abdülmecid Efendi için hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır. Dönemin iyi bir şekilde değerlendirilebilmesi için sultanın ve veliahtın ilişkilerine Mecîdi ve Azîzi çekişmelerine bir pencere açılarak bakılmıştır. Süreç takip edildiğinde hânedanın, Sultan II. Mahmud'un iki oğlu Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz ve onların tahta çıkan oğulları tarafından idare edildiği görülmektedir. Hânedan da yaklaşık olarak 85 yıl Mecîdi ve Azîzi mücadelesini yaşamıştır.

İkinci bölümde öncelikle *veliaht-ı saltanat* Abdülmecid Efendi'nin Osmanlı protokolündeki konumuna değinilmiştir. Bir anlamda son veliahtın ve taht adayının ortamının anlaşılmasının son dönem saray teşkilatı açısından kıymetli olduğunu düşünmekteyiz. Bu çerçevede Abdülmecid Efendi'nin ramazan ayı ziyaretleri, Veliâht Dairesi'nde düzenlenmiş olan muâyede merasimleri, kandil programları, hırka-i saâdet ziyaretleri, devlet başkanı-elçi kabulleri ve cenaze törenlerindeki yeri üzerinde durulmuştur. Veliâhtın gündelik hayatında yer eden mekan-idari teşkilatı ve daire çalışanları da mercek altına alınmıştır. Bölümde, Veliâht Dairesi çalışma prosedürü ortaya çıkarılmıştır. Peşi sıra, tebrik amaçlı kartların kullanılmasından süreli yayınların takibine

Abdülmecid Efendi'nin resmî konuklarından onun gerçekleştirmiş olduğu ziyaretlere mesele detaylı olarak işlenmiştir.

Üçüncü bölüm saltanatın kaldırılması, hilafete geçiş ve merasimler alt başlıklarıyla aktararak Abdülmecid Efendi'nin halifelik yıllarına bir köprü oluşturulmuştur. Halife seçilen Abdülmecid Efendi için yapılan merasimlerden bahsedildikten sonra, yeni halifenin konumu üzerinde durulmuştur. Halife Abdülmecid Efendi için uygulanmış olan protokol çerçevesinde cuma selamlığı, huzur dersi, bayram alayı ve ziyafetler bu minvalde kitaba dahil edilmiştir. Hedefimiz 20. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarında Halife Abdülmecid Efendi'nin Dolmabahçe Sarayı'nda oluşturduğu yaşam alanının ortaya çıkarılmasıdır. Bir adım sonrası Osmanlı sarayında, fiziki yapıdan mimariye, gündelik yaşamdan protokole değişimin⁸ son noktası olan dönemi anlayabilmektir.

Bu zamana kadar yapılan çalışmalardan farklı olarak, halifeli yıllar iki paradigma üzerine inşa edilmiştir. İlk aşamada, İmparatorluğun son yüzyılına da ev sahipliği yapmış olan Dolmabahçe Sarayı'nın kadrosu çıkarılırken öncelikli hedef, halife için çalışan personelin tespiti olmuştur. Ardından, halifenin sarayında harem yaşantısının izleri takip edilmiştir. Halifeli yıllarda haremi anlamaya yönelik araştırma yapılırken mevzûya kapı aralayacak harem düzeyine yer verilmiştir. Sonrasında, halifelik kurumuna bağlı birimler ve işleyiş mercek altına alınmıştır. Saray yaşantısı içerisinde kurumların fonksiyonları ve zaman örgüsüyle dönüşümlerinde gelinen son nokta ortaya çıkarılmıştır. Son halifenin harem ortamı ve hiyerarşisi hassasiyetle ele alınmıştır. İkinci aşamada ise saray hayatının bir parçası olan ekonomik durum üzerinden konuya yaklaşılmıştır. Sarayda siyasi gündemin dışında günlerin nasıl geçtiğini anlamamıza katkı sağlayacağını düşündüğümüz halifenin tahsisatı, hilafet makamına ait bütçe-masraflar ve bütçenin yeniden düzenlenmesi bu süreçte konuyla ilişkilendirilmiştir. Sarayın ekonomik meseleleri nasıl dillendirdiğinden hareketle çözüme yönelik icraatlar incelenmiştir.

Dördüncü bölümde, Abdülmecid Efendi'nin sanat hayatı üzerinde durulmuştur. Kuşkusuz, sanat çalışmaları şehzâdelik, veliahtlık ve halifelik hatta sürgün yıllarında Abdülmecid Efendi'ye eşlik etmiştir. Abdülmecid Efendi'nin güzel sanatlara olan ilgisi, bu alanda almış olduğu eğitim ve ortaya koymuş olduğu eserler ele alınmıştır. Bölümde, Abdülmecid Efendi'nin yaşamını şekillendiren etkiler sorgulanarak giriş yapılmıştır. Babası Sultan

8 Ortaylı, "19. Yüzyılda Osmanlı Saraylarının Geçirdiği Değişim", s. 20.

Abdülaziz'in sanata bakışı ve saraydaki sanatsal çalışmaları değerlendirilmiş ve şehzâdesine bırakmış olduğu kültürel ortama dikkat çekilmiştir. Çünkü Abdülmecid Efendi'nin sultan babasının bu yönü görülmeden, onun sanata meylinin anlaşılamayacağını düşünmekteyiz. Ardından dönemin kültür-sosyal ve sanat çevreleri içinde bulunan Abdülmecid Efendi'nin entelektüel muhitlere uzanan ilişki ağı çıkarılmıştır. Dördüncü bölümde bu faaliyetler çerçevesinde, Abdülmecid Efendi'nin kültürel hatırası olarak gördüğümüz kütüphânesi değerlendirilmiştir. Peşi sıra, dönem içinde faaliyet gösteren çeşitli kültür sanat etkinliklerine vurgu yapılmış, daha özelinde bu muhitte bağlantılı olduğu isimlere, fahrî başkanı olduğu cemiyetlere yer verilmiştir. Abdülmecid Efendi'nin sanat muhitinde ilişkili olduğu okullara ulaşılmıştır. Çevresinin Abdülmecid Efendi'yi nasıl şekillendirdiği sorusuna cevaplar aranırken, onu bu yöne sevk eden faktörler yine bu çevresel doku içinde anlamlandırılmıştır.

Beşinci ve son bölüm Abdülmecid Efendi'nin şahsiyeti, husûsî hayatı, ihtişâmın peşi sıra hüznü tanıklık eden bir çift gözün Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılışını, yurt dışı günlerini ve hayata vedasını kapsamaktadır. Bölümün alt başlıklarında, Abdülmecid Efendi'nin fiziksel görünümünü anlatan ifadelerle birlikte karakter özellikleri ele alınmıştır. Abdülmecid Efendi'nin babası ve kardeşleri ile olan ilişkisi, kadın algısı, çalışma disiplini, sanatsal yönü, sporcu özelliği, eğitimcilere vermiş olduğu değer ve husûsî ilişkileri üzerinde durulmuştur. Abdülmecid Efendi'nin özel hayatıyla bağlantılı olarak hanımlarına ve çocuklarına değinilmiştir. Halifeliğin kaldırılmasının saraya yansması gibi o süreçteki gelişmeler, saraydan ayrılış, yurt dışına çıkarılış, sürgün yılları, ölümü ve cenaze töreni *Saraya Vedası* başlığı altında değerlendirilmiştir.

Kaynaklar

Arşiv belgeleri çalışmanın ana malzemesini oluşturur. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki *Mâbeyn-i Hümayûn Tasnifi* en çok istifade edilen kısımdır. *Mabeyn Dosyalarındaki*⁹ evraklarla tezin ana iskeleti çıkarılmıştır. Bu dosyalar içerisinde yer alan (109-191) ve (1023-1152) numaralı evraklar taranmıştır. Bu numaralar Abdülmecid Efendi'nin doğumu ve Dolmabahçe Sarayı'nda geçirmiş olduğu yıllarla başlar. Sonrasında ise veliahtlık-halifelik yılları ve yurt dışına çıkarılmasına uzanan süreci içerir. Çalışma için kullanılmış olan *Mâbeyn-i Hümayûn* dosyalarında bulunan bu belgeler, Dolmabahçe Sarayı Milli Saraylar *Hazîne-i Hâssa Arşivi*'nden (MSHHA) Cumhurbaşkanlığı

9 *Mâbeyn-i Hümayûn* dosyaları, tezimiz için araştırma yaptığımız dönem sonrasında dijital olarak taranmış ve sisteme aktarılmıştır.

Osmanlı Arşivi'ne gönderilen evraklardır.¹⁰ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ne geçmesiyle araştırmacılara açılan bu belgeler, tezin orijinal kaynaklardan yazılmasına katkı sağlamıştır. Bu bakımdan özgün bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur. Abdülmecid Efendi'nin şehzâdelik yıllarından halife seçildiği dönem de dahil olmak üzere ona hizmet eden kadro bu evraklardan çıkarılmıştır. Evraklar sarayda yapılan törenleri, davetleri ve saray görevlilerine ait günlük harcamaları da ihtiva etmektedir. Dosya tasnifi içinde ulaştığımız belgeler, Abdülmecid Efendi'nin günlük rutinini çıkarmamız bakımından kıymete haizdir. Belgeler veliahtlık yıllarında ve nispeten halifelik döneminde Abdülmecid Efendi'nin görüştüğü isimler hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu evraklar bir anlamda, Abdülmecid Efendi'nin ilişkili olduğu kişileri ve çevreyi görmemize katkı sağlamaktadır.

Topkapı Sarayı Masraf Defterlerinde (TS. Mad) başta Abdülmecid Efendi olmak üzere ağabeyi, kardeşleri, şehzâdeler ve sultanlar için yapılmış doğum hazırlık masrafları hakkında malumat mevcuttur. *Hazîne-i Hâssa Nezâreti Defterleri (HH. d.)* Abdülmecid Efendi'nin yaşam alanlarından yanında çalışan isimlere ve harcamalarına kadar zengin veriyi içermektedir. Konumuz ile alakalı tespit ettiğimiz defterlerin hepsi düzenli tutulmuş değildir. İlgili kaynakta, Abdülmecid Efendi'nin özellikle veliahtlık yıllarına ait dairesindeki bendegân ve hademe listesi—maaşları ve dairenin günlük harcamaları bulunmaktadır. Defterlerde tarihlemeler ve sayfa sayıları çoğunlukla belirtilmez. Bu sorunu aşmak için mevcut tarihler ve sayfa sayıları takip edilerek eksik kalan günler ve sayfa sayıları not edilerek kullanılmıştır. Bu defterler, Abdülmecid Efendi'nin halifelik yıllarındaki haremi hakkında özgün malumat içermektedir.

Başta Abdülmecid Efendi olmak üzere çocukları ve eşleri hakkında farklı fonlardaki verilerden yararlanılmıştır. Bunlar arasında *Bâb-ı Asaî (A)*, *Sadâret (A)*, *Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)*, *Dahiliye (DH)*, *Dosya Usulü İrâdeler (İ. DUİT)*, *İrâde (İ)*, *Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)*, *Yıldız Perakende, Zaptiye Nezâreti Belgeleri (ZB)*'nden de faydalanılmıştır. Ayrıca Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde konu ile alakalı belgelere de bakılmıştır. Kullanılmış olan belgelerde

10 Cengiz Göncü 2006 yılında, *Arşiv Araştırmaları ve Milli Saraylar* başlıklı sunmuş olduğu bildiride Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi'nde özel bir belge serisi olduğunu yazmıştır. Resmî yazışmalardan halifenin özel yaşamına kadar ailesi ve günlük yaşantısıyla ilgili saray ve saray dışı münasebetlerinin tespit edilebileceği Halife Abdülmecid Efendi Evrakı'ndan bahsetmektedir. Bu evraklar *Mabeyn-i Hümayûn* dosyalarına aktarılmış olan belgelerdir. 150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler I, s. 123.

ve diğer kaynaklarda hicrî tarihin miladîye çevrilmesinde Türk Tarih Kurumu'nun internet sitesinden yararlanılmıştır.¹¹

İncelenen dönemin vakanüvis tarihleri, tezde kullanılan kaynaklar arasındadır. *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi'nde* (1825-1876)¹² Abdülmecid Efendi'nin çocukluk dönemi ve babası Sultan Abdülaziz'in saltanat yılları ile ilgili sınırlı da olsa konumuzla alakalı bilgiler sunulmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda son vakanüvis olarak bilinen Abdurrahman Şeref Efendi, Sultan V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkması sonrasında Ahmed Lûtfî Efendi'nin yerine tayin edilmiş, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin saltanatı ilgâ etmesine kadar da bu vazifeyi ifa etmiştir. *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi'nde*, Kanûn-ı Esâsi'nin ilanından 1909 yılına kadar uzanan zaman dilimi aktarılmıştır. Eser, II. Meşrutiyet döneminin olaylarına ışık tutacak bir çalışmadır.¹³

Dönemin gazeteleri *İkdâm*, *Tanîn*, *Tevhîd-i Efkâr* ve *Vakit*; Abdülmecid Efendi'nin veliahtlık yıllarından halifelik kaldırılışına kadar olan süre içinde taranmıştır. *Takvîm-i Vekâyî*, *Akşam*, *Yeni Gün* gazeteleriyle birlikte *İnci*, *Şehbâl*, *Servet-i Fünûn* ve *L'illustration* mecmualarında mevzû ile alakalı malumat ele alınmıştır. Abdülmecid Efendi'nin oğlu Ömer Faruk Efendi'ye, kızı Dürrüşehvâr Sultan'a ve kendisine ait fotoğraflara rastlanmıştır. Abdülmecid Efendi'nin şehzâdelik ve veliahtlık dönemlerinde özellikle sanat faaliyetleri; resim çalışmaları hakkında önemli bilgiler ve fotoğraflar tespit edilmiştir. Basında halife seçilmesinden sonra ise siyasi gelişmeler, halife ve halifelik kurumu hakkında cereyan eden hadiseler yer almaktadır.

Halife sarayının teşkilatı ve işleyişi bakımından literatürde yeterli malumata ulaşamıyoruz. Sultan II. Abdülhamid devri saray hatıratı ise bu yönüyle zengindir. Mâbeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'nın *Yıldız Hatıraları*¹⁴ ve Örikağasızâde Hasan Sırrı Bey'in *Sultan Abdülhamid Devri Hatıraları ve Saray İdaresi*¹⁵ adlı eserleri, saray yaşantısına kapı aralamaları dolayısıyla kıymetlidir. Örikağasızâde, II. Abdülhamid devrinde mabeyn mütercimliği yapmıştır. Kitap,

11 Bu kılavuz http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih/cevirme_kilavuzu/ adresinde yer almaktadır.

12 Eserin ilk yedi cildi yazarın sağlığında yayımlanmış, sekizinci cildi Abdurrahman Şeref; 9-15. ciltleri ise Münir Aktepe tarafından yayımlanmıştır.

13 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996).

14 Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, (İstanbul: Muallim Ahmed Halit Kütüphânesi, 1931).

15 Örikağasızâde Hasan Sırrı, *Sultan Abdülhamid Devri Hatıraları ve Saray İdaresi 1861-1933*, haz. Ali Adem Yörük, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2007).

Sırrı Bey'in iki tefrikada yayınlanmış olan hatıralarından kaleme alınmıştır. 1924 yılında *Vakit* gazetesinde kaleme alınmış olan hatıraları, II. Abdülhamid dönemi siyasi faaliyetlerini kapsar. *Saray İdaresinin İçyüzü* başlıklı yazısı ise 29 Ekim 1924'te başlayıp ve Kasım ayının sonuna kadar 30 sayı devam etmiştir. Sonrasında eski harflerle yazılmış tefrikalar kitap haline getirilmiştir.

Halid Ziya Uşaklıgil'in *Saray ve Ötesi*¹⁶ isimli kitabının satır aralarında özellikle de Sultan Mehmed Reşad dönemiyle ilgili süreci takip edebiliriz. Yazarın mâbeyn başkatibi olarak görev yaptığı yıllarda siyasi gelişmelerle birlikte saray mekanı, teşkilatı ve teşrifatına yönelik bilgilere ulaşmak mümkündür. Ayşe Osmanoglu'nun *Babam Sultan Abdülhamid*¹⁷ isimli hatıratının ilk bölümünde Abdülmecid Efendi'nin şehzâdelik yıllarında Sultan II. Abdülhamid'in saray ortamı gözler önüne serilmiştir. Saray âdetlerinden merasimlere şehzâde ziyaretlerinden yabancı misafirlere saray yaşantısına değinilmiştir. Başmabeynci Lütfi Bey'in *Osmanlı Sarayının Son Günleri*¹⁸ isimli eseri de saray ortamının anlaşılması bakımından değerli bir çalışmadır. Lütfü Simavi, 1909'da 31 Mart olaylarının sonrasında, Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilip Sultan Reşad'ın padişah olmasıyla saray başmabeyncisi olarak tayin edilmiştir. Simavi üç yılı aşan bir süre görev yaptıktan sonra 1912'de ayrılmış, 1918'de yeniden aynı göreve getirilmiştir. Sultan Vahideddin'li yıllarda Sadrazam Damat Ferit'in etkisi ile bu vazifeden *affedilmiştir*. Eser, sarayın içinden yaşananlara olan bakış açısıyla değerlendirildiğinde kıymetlidir. Bizim için önemli yanı Abdülmecid Efendi'nin veliaht seçildiği yıllara ışık tutmasıdır.

Şair Leyla (Saz) Hanım *Anılar 19. Yüzyılda Saray Haremi*¹⁹ isimli kitabında 1852 ya da 1854 yılına denk gelen bir zamanda yeni doğmuşken saraya kabul edildiğini; Sultan Abdülmecid'in ölümüne kadar çocukluğunu haremde ve sultanlarla birlikte geçirdiğini anlatır. Sultan Abdülaziz tahta geçtiğinde kısa bir süreliğine babasının vazifesi dolayısıyla saraydan ayrılır, yaklaşık beş yıl sonra tekrar haremî sık sık ziyaret etme fırsatı bulur. Ardından V. Murad ve II. Abdülhamid'li yıllara denk gelen zamanda İstanbul'dan uzaklaşır. Çocukluğunu ve gençliğini Çırağan Sarayı'nda geçiren Leyla Hanım harem

16 Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, haz. Nur Özmel Akın, (İstanbul: Özgür Yayınları, 2003).

17 Ayşe Osmanoglu, *Babam Abdülhamid* ismi ile hatıralarını yazıp *Hayat Mecmuası*'nda yayınlatmış ve sonrasında kitap olarak neşretmiştir.

18 Lütfi Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1970).

19 Kitabın sunuş bölümünde Şair Leyla Saz Hanım'ın Çırağan Sarayı'ndaki dönemini anlattığı ve Paris'te 1925 yılında basılmış olan *Le Harem Imperial* isimli kitabı zikredilmektedir. Şair Leyla (Saz), *Anılar: 19. Yüzyılda Saray Haremi*, (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2000), s. 5.

yaşantısını kaleme alırken, okuru gündelik hayat hakkında bilgilendirmiştir. Şehzâdelerin eğitimlerinden hanımsultanların nasıl vakit geçirdiklerine; bayramlar, düğünler ve Sultan Abdülaziz'in Avrupa'dan dönüşünde yaşananlara değinir. Safiye Ünüvar, *Saray Hatırlarım*'da²⁰ Sultan V. Mehmed Reşad'ın sarayını gündelik hayat bağlamında yansıtır. Haremde kalan bu hanımefendi ortama, muallime gözüyle de bakmıştır. Bu iki hatıratta Abdülmecid Efendi merkeze alınmadan ama onun hayatının çeşitli safhâlarına ait satır aralarını zenginleştireceğimiz malumat mevcuttur.

Abdülmecid Efendi ile ilgili yapılan akademik çalışmalar arasında halifelik, halifeliğin kaldırılması ve bu mevzûnun siyasi yönü ile ilgili pek çok eser yayınlanmıştır.²¹ Bu çalışmalarda özellikle halife ve hilafet kavramı üzerinde durulmuş, Abdülmecid Efendi'nin bu makama seçilmesiyle Ankara'nın tutumu ve halifeliğin kaldırılması temaları işlenmiştir. Abdülmecid Efendi'nin halifeliğe seçilmesini basın yolu ile takip ederek yüksek lisans çalışması yapan Halil Eken'in²² tezinden istifade edilmiştir. Bu tezde, Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi, TBMM Zabıt Cerideleri ve dönem gazetelerinden *Albayrak*, *Hâkimiyet-i Milliye*, *Tanin* ve *Vakit* taranmıştır. Abdülmecid Efendi'nin hayatına çok kısa değinilmiş, ağırlıklı olarak Abdülmecid Efendi'nin halifeliğe seçilmesi ile ilgili meclis görüşmeleri, halife seçilmesi, biat heyetinin seçilmesi, biat merasimi, saraydaki tören, selamlık alayı, halifenin beyannamesi, tebrikler-kabuller, heyetin İstanbul'da faaliyetleri çerçevesinde ziyafetler konu edilmiştir. Ali Satan'ın²³ doktora çalışmasında, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi'nde Bakanlar Kurulu kararları, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu Arşivi, Londra Kew Gardens'taki Public Record Office Foreign Office 371 tasnifi konu ile alakalı bilgilere ulaşılmıştır. Satan, arşiv belgeleriyle birlikte Türk-İngiliz gazete ve dergilerini gözden geçirmiştir. Tezde, halifeliğin kaldırılmasının siyasi yönü yerli ve yabancı kaynaklarla birlikte ele alınmıştır. Bu alanda yapılan çalışmalarda, Abdülmecid Efendi'nin özellikle halife seçilmesi ve sonrasında yaşananlar siyasi boyutta işlenmiştir. Mevcut çalışmalar, Abdülmecid Efendi'nin halife kimliği üzerinden ilerlemiştir.

20 Safiye Ünüvar, *Saray Hatırlarım*, (İstanbul: Çağaloğlu Yayınevi, 1964).

21 Abdülmecid Efendi'nin siyasi yaşamıyla ilgili çalışmalar konu dışı tutulmuştur.

22 Halil Eken, "Abdülmecid Efendi'nin Halifeliğe Seçilmesi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1990.

23 Ali Satan, "Halifeliğin Kaldırılışı" (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2001.

Akademik çalışmalara saray teşkilatı açısından bakıldığında, Dolmabahçe Sarayı hakkında yazılan çalışmalar arasında Demet Coşansel'in yüksek lisans tezi *19. Yüzyıl Mimarlığı İçinde Dolmabahçe Sarayı'nın Yeri*²⁴ dikkat çekmektedir. Cengiz Sezgin'in *Dolmabahçe Sarayı Velihtlik Dairesi*²⁵ isimli yüksek lisans tezinde, Velihtlik Dairesi ele alınmıştır. Pelin Aykut, *Dolmabahçe Sarayı'na İlişkin Arşiv Belgelerinin Ârşiv Mekan Kullanımı Açısından Değerlendirilmesi (1853-1914)*²⁶ isimli doktora tezinde, 1853-1914 yılları arası Dolmabahçe Sarayı'nın mekan kullanımı incelenmiştir. Milli Saraylar tarafından organize edilen sempozyumlarda bu minvalde pek çok bilgi gün ışığına çıkarılmıştır. Dolmabahçe Sarayı ile ilgili kapsamlı çalışma, T. Cengiz Göncü'nün *Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Süreci, Mekan ve Teşkilat*²⁷ isimli doktora tezidir. Arşiv kaynakları ile yazılan bu çalışma, Dolmabahçe Sarayı'nın inşâ sürecinden başlatılmıştır. Sultan Abdülmecid'den son Halife Abdülmecid Efendi'ye kadar uzanan zaman dilimini içerir. Tezde, Dolmabahçe Sarayı'nın yerleşim düzeni ve mekan kullanımı ele alınmıştır. Ağırlıklı olarak 1843-1876, 1909-1918 yılları arasını kapsamaktadır. Tez daha sonra kitap olarak yayımlanmıştır.

Abdülmecid Efendi'nin sanatçı yönünü değerlendirmeye yönelik iki akademik çalışmadan bahsedebiliriz. Bu alanda ilk isim olarak, Leyla Kuyrukçu'nun *Ressam Abdülmecid Efendi*²⁸ isimli yüksek lisans tezini sayabiliriz. Kısa olarak özel yaşamı hakkında bilgi verildikten sonra genel bir 19. yüzyıl kültür-sanat ortamı anlatılmış, sonrasında Abdülmecid Efendi'nin bu ortam içindeki yerine ve sanatına değinilmiştir. Tezde, Mecid Efendi'nin yapmış olduğu 22 adet tablo çalışması kataloglanmıştır. Özellikle siyasi kimliği ile anlatılan Abdülmecid Efendi'nin sanatçı kişiliğini ön plana çıkaran ilk tez çalışmasıdır. Tezde, Abdülmecid Efendi'nin 22 adet tablosu ele alınmıştır. Abdülmecid Efendi'nin soy kütüğü de çıkartılan bu çalışmada, özel yaşamı ve sanat hayatı sınırlı anlatılmıştır.

24 Demet Coşansel, "19. Yüzyıl Mimarlığı İçinde Dolmabahçe Sarayı'nın Yeri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.

25 Candan Sezgin, "Dolmabahçe Sarayı Veliht Dairesi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 1998.

26 Pelin Aykut, "Dolmabahçe Sarayına İlişkin Arşiv Belgelerinin Mekân Kullanımı Açısından Değerlendirilmesi (1853-1914)", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, 1999.

27 T. Cengiz Göncü, "Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Süreci, Mekân ve Teşkilat", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Bilim Dalı, 2014.

28 Leyla Kuyrukçu, "Ressam Abdülmecid Efendi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.

Bu kulvarda, Eylem Yağbasan'ın *Halife Abdülmecid Efendi ve Sanatı*²⁹ isimli yüksek lisans tezinden söz edilmelidir. Abdülmecid Efendi'nin hayatı kısaca ele alındıktan sonra resim sanatı başta olmak üzere sanat dallarına olan ilgisi, katılmış olduğu sanat etkinlikleri ve bu alandaki hamiliği ön plana çıkartılarak aktarılmıştır. Abdülmecid Efendi'nin mevcut eserleri konularına göre yorumlanmış; kullanmış olduğu teknik, yöntem ve materyaller tartışılırken üslup çözümlemeleri ve tarihlendirmeler yapılmıştır. Çalışmada, Abdülmecid Efendi'nin eserleri, katılmış olduğu sergiler, sanat dernekleriyle olan maddi-manevi ilişkileri yer almaktadır. Abdülmecid Efendi'nin Türk resim sanatındaki yeri ortaya çıkarılmıştır. 177 resmin listelenmesi ve Abdülmecid Efendi'nin eserlerinin kataloglanması alana önemli bir katkı sağlamıştır. Birinci katalogda 21 resim, ikinci katalogda ise 105 resim mevcuttur. Tezde 105 eser incelenirken Paris, Nice ve Londra'da bulunan eserlerin çoğuna ulaşılamadığı yazılmıştır. Ekler bölümünde ise Abdülmecid Efendi'nin soy ağacının yanı sıra katılmış olduğu sergiler ve resimlerinin teşhir edildiği müzeler hakkında bilgi paylaşılmıştır.

Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi'nde kayıtlı Abdülmecid Efendi'nin kızı Dürrüşehvâr Sultan'ın kaleme almış olduğu *Doğan*³⁰ isimli kitapta küçük sultanın hatıralarını okumaktayız. Abdülmecid Efendi hakkında cüzi bir malumata ulaşılsa da aile bireylerinden birisi olması bu eseri kıymetli kılmaktadır. Kitap Dürrüşehvâr Sultan'ın yaklaşık on yaşındayken yazmaya başladığı hayali mektupla başlar, yirmi sene sonra Fransa'nın Türkiye sefirine yazmış olduğu hakiki bir mektupla son bulur. Dürrüşehvâr Sultan, Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılırken yaşananları çocuk gözüyle kaleme almıştır. İstanbul'dan ayrılış, Çatalca'ya gidiş, tren seyahati sonrası İsviçre, Nice ve Paris günleri hakkında sınırlı da olsa bilgi sahibi olmamızı sağlar. Dürrüşehvâr Sultan'ın kaleminden samimi, içten ve hasret dolu duygular satırlara yansımıştır.

Yakın tarihimizde hâlâ tartışılmakta olan son Halife Abdülmecid Efendi hakkında yapılan çalışmalar arasında, bizzat yanında olan bir ismin yazdıkları, bu alanda yapılmış olan pek çok esere kaynak teşkil eder. Halifenin husûsî kâtipliğini yapmış olan Salih Kerâmet Nigâr'ın kaleme aldığı *Halife İkinci*

29 Eylem Yağbasan, "Halife Abdülmecid Efendi ve Sanatı", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

30 Eser, İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphânesi Taha Toros Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. Dürrüşehvar, *Doğan*, (Haydarâbâd: Matbaa-i Amire, 1947); TT, no: 001615049001 <http://hdl.handle.net/11498/23653>, (Erişim 16.10.2018).

*Abdülmecid*³¹ isimli çalışma bu alanda özellikle halifenin sürgün yıllarına ait anılarını içermektedir. Eser 3 Mart 1924 tarihi ile başlar. Okur, sâkit halifenin Dolmabahçe Sarayı'na veda etmeden önceki sayılı saatlerine tanıklık eder. Yurt dışına çıkışları, Territet ve Paris yolculukları tarihlendirilerek kayıt edilmiştir. 14 Ekim 1924 tarihinde Salih Kerâmet Nigâr İstanbul'a dönmüştür. Kitabın ikinci bölümü ise 1938-1954 yıllarını yazışmalar üzerinden aktarmıştır. Ölümü ve defin işlemleri bu bölümde not edilmiştir. Medine-i Münevvere'ye gömülmeden önce İstanbul'a defnedilebilmesi için Türkiye Büyük Millet Meclisi ile yapılan yazışmaları bu bölümde okumaktayız. Yorum ve değerlendirme yapılmadan yazılan bu kitap, Salih Kerâmet Nigâr'ın kaleminden çıktığı için önemlidir. Yine, O. Gazi Aşıroğlu'nun *Son Halife Abdülmecid*³² isimli kitabı da yazılan müstakil eserler arasındadır.

Murat Bardakçı, *Şahbaba: Osmanlıların Son Hükümdarı VI Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları*³³ isimli eserinde, Sultan Vahideddin ve Veliâht Abdülmecid Efendi'nin ilişkilerine değinmiştir. Eserde, Şehzâde Ömer Faruk Efendi ile Sabiha Sultan'ın evlilikleri, padişahın ve veliahtın ilişkileri hakkında özel bilgilere ulaşılmıştır. Murat Bardakçı'nın *Neslişah: Cumhuriyet Devrinde Bir Osmanlı Prensesi*³⁴ isimli kitabı, Son Halife Abdülmecid Efendi'nin torunu Neslişah Sultan'ın gözüyle yazılmıştır. Yine bir hânedan mensubu ve son halifenin torunu olması, eseri orijinal kılmaktadır. Her iki eserde hânedan mensuplarına ait mektuplar, resimler ve belgeler yer almaktadır. Ali Satan, *Son Halife Abdülmecid Efendi: Saltanatsız Hilafet ve Halifeli Cumhuriyet Günlerinde*³⁵ isimli bir kitap çalışması yapmıştır. Kitapta genel hatlarıyla Abdülmecid Efendi'nin hayatı ele alınarak okur ile buluşturulmuştur. Aynı eser daha sonra Ufuk Yayınları'ndan³⁶ iki alt başlık değiştirilerek yayımlanmıştır. Bu çalışma 2016 senesinde *Son Halife Abdülmecid Efendi* ismi ile bazı yeni eklemeler yapılarak Yazıgen Yayınevi tarafından basılmıştır.

31 Salih Kerâmet Nigâr, *Halife İkinci Abdülmecid*, (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1964).

32 Orhan Gazi Aşıroğlu, *Son Halife Abdülmecid*, (İstanbul: Burak Yayınları, 1992).

33 Murat Bardakçı, *Şahbaba: Osmanlıların Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları*, (İstanbul: İnkılap, 2006).

34 Murat Bardakçı, *Neslişah: Cumhuriyet Devrinde Bir Osmanlı Prensesi*, (İstanbul: Everest Yayınları, 2011).

35 Ali Satan, *Son Halife Abdülmecid Efendi: Saltanatsız Hilafet ve Halifeli Cumhuriyet Günlerinde*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2009).

36 Ali Satan, *Son Halife Abdülmecid Efendi*, (İstanbul: Ufuk Yayınları, 2011).

Abdülmecid Efendi'nin Seresvapçısı İsmail Baykal'ın *Tarih Dünyası Mecmuası*³⁷ için kaleme almış olduğu seri makaleler, ona yakın bir isim olması bakımından bu alanda değerlidir. Abdülmecid Efendi'nin çocukluk günlerinden halifeliğine değin anıları tüm yalınlığı ile anlatılmıştır. Onun özel hayatına ait pek çok bilgiye burada ulaşmaktayız. Dolayısıyla bu makale dizisi, Abdülmecid Efendi hakkında yapılan pek çok esere de kaynak teşkil etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları'nın *Milli Saraylar: Kültür-Sanat-Tarih-Dergisi*’nde belirli aralıklarla Abdülmecid Efendi hakkında makalelere rastlamaktayız.³⁸ Ömer Faruk Şerifoğlu'nun editörlüğünde *Hânedandan Bir Ressam Abdülmecid Efendi*³⁹ isimli kitapta, Halife Abdülmecid Efendi'nin genel bir hayat hikayesi ile birlikte resimlerindeki konu ve üslup etkilerini Eylem Yağbasan yazmıştır. Bu esere Emre Aracı *Beethoven Tutkunu Bir Halife* başlıklı orijinal bir makale ile katkı sağlamıştır. Abdülmecid Efendi'nin yaşam alanlarından Bağlarbaşı'ndaki köşkünü mimari özellikleri ile anlatan isim A. Sinan Genim'dir.

Halife Abdülmecid Efendi'nin adı ile anılan kütüphânesinin bulunduğu Dolmabahçe Sarayı'nda kısa bir süreliğine çalışma yapılmıştır. Sarayda dijital ortam üzerinden Abdülmecid Efendi'nin Kütüphânesi'nde kayıtlı olan eserlere bakılmıştır.⁴⁰ Dolmabahçe Sarayı bünyesinde mevcut gerek hat koleksiyonu, gerekse Abdülmecid Efendi Kütüphânesi ile ilgili düzenlemeler tamamlandıktan sonra kütüphânedeki eserlerin bu alanda önemli bir boşluğu dolduracağını düşünmekteyiz. Özellikle Abdülmecid Efendi Kütüphânesi'nin saray dışına açılmasının akademik alanda çalışma yapanlar için çok kıymetli bir bilgi kaynağı olacağı âşikârdır. Yine TBMM Kütüphânesi açık erişim sisteminden Abdülmecid Efendi Kütüphânesi'ne ait kitaplar tespit edilmiştir. İstanbul Şehir Üniversitesi e-arşiv sistemi üzerinden Taha Toros Koleksiyonu'na ulaşılmıştır. Sistem üzerinden Abdülmecid Efendi ve ailesi ile alakalı belgeler taranmıştır. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler ve İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi kütüphânelerinde Abdülmecid Efendi'nin şehzâdeliğinden halifeliğine, gündelik yaşantısını anlamamıza yardımcı olan bazı fotoğraflara ulaşılmıştır.

37 Tez içerisinde yer almaktadır.

38 Tez içerisinde yer almaktadır.

39 *Hânedandan Bir Ressam Abdülmecid Efendi*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004).

40 Dolmabahçe Sarayı'nda araştırma yaptığımız dönemde Abdülmecid Efendi Kütüphânesi Koleksiyonu'ndan sorumlu Üzeyir Karataş, kütüphâne de mevcut eserlerin tam tasnifinin tamamlanmadığını ve çalışmaların devam ettiğini ifade etmiştir.

Halife Abdülmecid Efendi: Zamanın Ruhunun Peşinde Bir Hanedan Mensubu isimli kitabımızda kullanılmış olan özellikle arşiv kaynakları yukarıda zikretmiş olduğumuz çalışmalarda yer almamaktadır. İkincil kaynaklarda ise bilgilerin zaman zaman hatalar içermesi ve hatalı tekrarlanması dolayısıyla klişe halini alan yanlışlıklara rastlanmıştır. Bu sebeple kitabın gerek konu ve gerekse kullanılmış olan belgeler özelinde orijinalliğinin yanı sıra, adını zikretmiş olduğumuz eserleri tamamlayıcı bir konumda olduğunu düşünmekteyiz.